

EDEBÎ SANATLAR (Yavuz Bayram)

Terimler

Belâgat kısaca, sözün en doğru ve güzel şekilde ifadesidir. Bunun usulünden bahseden ilme “Belâgat ilmi” denir. Bununla birlikte belâgat, kaideleri tespit edilmeden ve bir düzene konmadan önce de insanlarda bir meleke olarak mevcuttu. Belâgat’ın bağımsız bir ilim dalı olması ve kurallarının etraflıca tespiti Kur’an-ı Kerim’i anlama çalışmalarının bir neticesidir. Belâgat bir ilim olarak üç kısma ayrılır: Meânî, beyân, bedî. **Meânî** sözün duruma uygun bir şekilde nasıl ifade edileceğini, **beyan** bir maksadın birbirinden farklı usullerle ne şekilde dile getirileceğini, **bedî** ise maksadı ifadede yeterli olan söze mana ve ahenk açısından güzellik verme yollarını gösterir. **Fesâhat**, lafızların telaffuzunun akıcı olup kulağa hoş gelmesi, manasının da açık olmasıdır. Bunun alâmeti de lafızların dil kurallarına uygun olup o dilin ustası olan edebiyatçılar tarafından kabul görerek yaygın olarak kullanılmasıdır. Fesâhat ile her kelime, kelâm/söz ve mütekellim/konuşan-yazan nitelenir. Kelimenin fesâhati, şu üç kusurun kelimedeki bulunmaması ile gerçekleşir: a. Kelimedeki söyleyiş güçlüğü (tenâfür-i hurûf) b. Kelime yapısında kuralsızlık (kıyâsa muhâlefet) c. Kelimedeki anlaşılma güçlüğü (garâbet). Söz diziminin (kelâmın) fesâhati, şu üç kusurun söz diziminde bulunmaması ile gerçekleşir: a. Söz diziminde söyleyiş güçlüğü (tenâfür-i kelimât) b. Söz diziminde kuralsızlık (za’f-ı te’lîf) c. Söz diziminde anlaşılma güçlüğü (ta’kid). Konuşan ve yazanın (mütekellimin) fesâhati, konuşan veya yazan ifade sahibinin yani mütekellimin maksadını fasîh lafızlarla dile getirmesini sağlayan meleke’dir. (Saraç, 2000; 27, 29, 30, 31, 32)

“Kelimelerin hakikat/sözlük anlamı ile mecâz anlamı arasındaki bağa, sebebe **alâka** adı verilir.” “Belâgat terimi olan ‘**akd**, mensur bir ifadeyi şiir şeklinde çevirmeye, **hall** de şiir şeklindeki ifadeyi mensur şeklinde söylemeye denir. Belâgat kurallarına uygun söylenen söze (ise) **belîğ** denir.” (Mermer ve Koç Keskin, 2005)

Dile getirilmek istenen hususun en az sözle anlatılmasına **icâz** denir. Sözde “hece, kelime, ibare, cümle” düzeyinde birtakım eksiltmeler yapmaya dayalı olan türlerine **icâz-ı hâzî**; herhangi bir eksiltme yapmadan, az sözle çok anlamın ifade edilmesine dayalı olan türlerine ise **icâz-ı kasr** denir. Ata sözleriyle vecizeler, en iyi icâz-ı kasr örnekleridirler.

İcâzın tersine, dile getirilmek istenen hususun mecbur olunandan daha fazla sözle; yani tatvî ile anlatılmasıyla **itnâb** meydana gelmiştir. İtnâb, aslında bir hata sayılmaz; velev ki itnâbı oluşturan mecburiyet dışı sözlerin (**haşv**) üslûba olumlu bir katkısı bulunsun. Aksi hâlde söz, gereksiz yere uzatılmış ve **itnâb-ı mümiile** yol açılmış olur. Sözün icâz olacak kadar kısa ya da itnâb olacak kadar uzun olmamasına **müsâvât** denir.

Edebî Sanatlar

İştikâk: Terim olarak, bedî' tâbirlerinden olup aynı kökten türeyen kelimeleri bir arada bulundurma sanatıdır. Bu şekilde şairler, anlamı pekiştirirken aynı zamanda âhenkli bir anlatımı da sağlamayı amaçlamaktadırlar. Nitekim aşağıdaki örneklerde sırasıyla hâlîk-mahlûk, 'âşık-ma'şûk, Haccâc-hac, irtibât-ribât, 'amel-a'mâl kelimeleri aynı kökten türemişler ve şiirde daha âhenkli bir üslûp oluşturmada yardımcı unsurlar olarak yer almışlardır:

Sîbh-i istikâk ise, aynı kökten türememekle beraber, yazılış ve söylenişte benzerlik gösteren kelimelerin, aşağıdaki beyitlerde yer alan "Kays-kıyas ve şitâ-şitâbân" örneklerinde olduğu gibi, bir arada kullanılmasıdır.

Tekrîr: Bir veya birden fazla kelimenin mısra, beyit veya şiir içerisinde aynı anlamda tekrarlanması ve anlamın pekiştirilerek, âhenkli bir anlatım oluşturulması sanatıdır. Bir sanat olarak Mebânî'l-İnşâ ve Talîm-i Edebiyat'ta değerlendirilmiştir. Divân şairleri Arapça, Farsça kelimelerle birlikte Türkçe kelimelerle de tekrîr sanatı yapmışlardır.

Sîhr-i Helâl: "Güzel söz" anlamında da kullanılan sîhr-i helâl, edebî sanat olarak, bir beytin ilk mısraının sonundaki sözün, hem kendinden önceki sözlerle hem de kendinden sonra gelen sözlerle (ikinci mısra) birlikte değerlendirilebilecek biçimde kullanılmasıdır.

Îâde: Aşağıdaki basit tablodan anlaşılacağı gibi, Eski Türk Edebiyatı terimi olarak üstteki beytin sonundaki kelimenin bir sonraki beytin başında tekrarlanması ile oluşan söz sanatının adıdır.

'Aks/'Akis: Akis, bir söz ya da söz grubunu, bir düz bir de ters biçimiyle kullanma sanatıdır. Tersten tekrarlanan söz ya da söz grubu arasında herhangi bir farklılık (harf, hece, kelime) yoksa **'aks-i tâm;** varsa **'aks-i nâkıs** var demektir. "Kibârın kelâmı, kelâmın kibâridir." sözü kaynaklarda akis sanatı için en çok kullanılan örneklerdendir. Aynı şekilde "Büyüklerin âdeti, âdetlerin büyüğüdür." anlamındaki "Âdâtü's-sâdât, sâdâtü'l-âdât." ibaresi de akis için örnek olarak düşünülebilir. Akis sanatının kelimeye uygulanan şekline **'aks-i müfred** denir.

Kalb: Kalb, bir kelimenin, harflerinin yerlerinin değiştirilerek yenilenmesidir. Başka bir ifadeyle kalb, cinaslı sözlerin harflerinin sıralanışlarının değiştirilmesine dayanır. Bir kelimenin, yine anlamlı olmak şartıyla, tersten okunmasının kullanılmasına kalb-i kül (kalb-i muntazam, 'aks-i müfred)denir. Bu tersten okumada harfler sıralı biçimdedir. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi, kelimelerdeki harflerin sıralı biçimde değişmediği; yani sıranın bozulduğu örnekler ise kalb-i ba'z (maklûb-ı mu'avvec) denir. Kalb sanatı, genellikle "râm-mâr, Rûm-mûr, şitâ-âteş, med-dem, her-reh" gibi kelimeler arasında yapılır.

Rücû': Sözlük anlamı geri dönüş demek olan rücû', edebî sanat olarak, muhatabın ikna edilmesine katkı sağlamak amacıyla, daha önce ileri sürülen görüşten/fikirden vazgeçilmiş görünmektir. Bu amaçla sık sık "yok, yok yok, öyle değil, hata imiş, değil, hayır..." gibi vazgeçme anlamı veren ifadelerden yararlanılır.

Terdîd: Terdîd, muhatabı etkilemek amacıyla, sözün beklenmedik biçimde tamamlanmasıdır. Bu durumda muhatap için bir şaşkınlık ve hayret söz konusudur.

İstidrâk: Yukarıdaki terdîd sanatına benzeyen istidrâk, övmeye dayanan sözlerle yermeye dayanan sözlerle övmeye dayanan bir sanattır. Eskiler, birinciye tekîdû'z-zem bi-mâ-yüşeb-bihü'l-medh/över gibi görünüp yermeye, ikinciye tekîdûdû'l-medh bi-mâ-yüşeb-bihü'z-zem/yerer gibi görünüp övmeye demişlerdir. Aşağıdaki beyitlerin ilki, birinciye; diğeri de ikinciye örnek verilebilir:

Leb-değmez: İçinde dudak harfleri (hurûf-ı şefeviye) olan b, p, f, m, v bulunmayan sözcüklerle yazılmış şiirlerde yer alan dil ve hünere dayalı edebî sanattır. Dudak-değmez de denilmiştir.

Cinas: Cinas; yazılışları ve söylenişleri aynı, anlamları farklı olan sözlerin aynı metin (mısra, beyit) içinde kullanılmasıdır. Çeşitleri şunlardır:

Cinâs-ı tam /cinâs-ı basit: Benzeşen sözlerin; harflerinin cinsi, sayısı, okunuşları ve sıralanışları açısından örtüştüğü ve birer müstakil kelimeden oluştuğu cinaslara denir.

Cinâs-ı mürekkebe: Cinaslı sözlerden en az birinin, birden çok kelimeden oluştuğu cinaslara denir. Cinâs-ı muharref: Yazılışları aynı, okunuşları (harekeleri) farklı kelimelerle yapılan cinaslardır. Cinâs-ı nâkis: Cinaslı sözlerden birinde fazladan bir harf bulunan cinaslardır.

Cinâs-ı mütekârib/cinâs-ı lâhik: Cinaslı sözlerin birer harfinin farklı olduğu örneklerdir.

Cinâs-ı hattî /cinâs-ı musahhaf, cinâs-ı tashîf: Cinaslı sözlerin imlâları arasında sadece nokta farklılığı bulunan örneklerdir.

Cinâs-ı mükerrer/cinâs-ı müzdevic: Ses ve okunuş/söyleyiş benzerliğinin bir sözün diğerinin son hecesiyle örtüşmesine dayandığı cinaslara ise cinâs-ı mükerrer (cinâs-ı mücdevic) adı verilir.

Cinâs-ı mümâsil: Diğer yandan cinaslı sözlerin tür bakımından aynı (isim-isim, fiil-fiil) olan örnekler Cinâs-ı mümâsil; farklı olan örnekler ise cinâs-ı müstevfâ adını alır.

Cinâs-ı kalb: Cinaslı sözlerin harflerinin sıralanışlarının farklı olduğu örnekler cinâs-ı kalb;

Cinâs-ı darbî (muhammeliye): Cinaslı sözlerin ikilemelerden veya pekiştirmeli sıfatlardan oluştuğu örneklerdir.

Nidâ: Sözlük anlamı seslenmek, çağırmak, haykırmaktır. Terim olarak ise, sözlük anlamıyla alâkalı olarak, şairin coşkulu bir anlatımla şiirine başlaması ve seslenme edâsıyla, ünlemlerle şiirindeki anlatımı sürdürmesi anlamında bir edebî sanattır.

İstifhâm: İstifhâm, cevabı bilinen ya da cevabı beklenmeyen soru sormak demektir. Bir ifadede dikkati onun üzerine toplamak, duygu ve düşünceleri öğrenmek için soru sorularak yapılan sanata verilen addır. Aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi “kangî, ne, kim, niçün” gibi soru edatlarıyla soru eki istifham için uygun bir zemin oluşturmaktadır:

Mecâz: Her dilin sözlüğündeki kelimeler sayı bakımından sınırlıdır. Bir dil ne kadar eski ve yaygın olursa olsun sözlüğü sınırsız olamaz. Çünkü insanoglunun aklı da

sınırlıdır. Bu sınırı aşmak ve daha etkili söz söylemek için şâirlerin ve yazarların ilk başvurdukları yol mecazdır. Hocamız Prof. Dr. Ahmet Mermer'in tasnifinde de görüleceği üzere, mecaz edebî sanatların temeli ve esasıdır.

Mecazın sözlük anlamı, “yol, geçilecek yer, hakîkatin zıddı”dır. Terim olarak bir sözün gerçek/sözlük anlamı dışında, benzerlik ilgisi bulunmadan başka bir söz yerine kullanılması anlamına gelir. Mecâzlar, anlatımı güçlendirmek amacıyla kullanılırlar. Özellikle atasözleri ve deyimlerde mecâzî ifâdelere başvurulur. Bu bakımdan değerlendirildiğinde Türkçenin mecaza dayanan bir dil olduğu söylenebilir. Bu zenginliği, atasözü ve deyimlerde gözlemlemek mümkündür: göze girmek, diz çökmek, kara gün dostu olmak, gönlünü kaptırmak, yürekte katılmak... gibi.

Mecâz-ı mürsel: Mecazın terim olarak bir sözün gerçek anlamı dışında, benzerlik ilgisi bulunmadan başka bir söz yerine kullanılması anlamına geldiği yukarıda belirtilmişti. Hakikî anlam ile mecâzî anlam arasında bir alâka ve sınırlama varsa, bu mecâza mecâz-ı mürsel adı verilir. Hakikî anlam ile mecâzî anlam arasında ilginin en yaygın olanları şu şekildedir: parça-bütün, özel-genel, sebep-sonuç, önce-sonra...vb. Örneğin aşağıdaki cümlede “yaşmak kalabalığı”, “yaşmaklı kadınlar kalabalığı” yerine kullanılmıştır. Çünkü şairi duygulandıran ve “köpüklü seyl-i hurûşân” teşbihine yöneltten “yaşmak”tır. Dolayısıyla bu örnek, hakikî bir mecâz-ı mürseldir:

Teşbih: Edebî sanatların en başında ve en önemlilerinden biri olan teşbih, sözün anlamını güçlendirmek, söze açıklık kazandırmak için, aralarında benzerlik kurulan iki şeyden birini diğerine benzetmeye denir. Benzetmede iki esas, iki de yardımcı olmak üzere 4 unsur yer alır: Benzeyen /müşebbeh, benzetilen/ müşebbehünbih, benzetme yönü/ vech-i şebeh ve benzetme edatı/ edat-ı teşbih.

teşbih-i belîğ: Sadece benzeyen ve benzetilenle yapılan teşbihtir.

teşbih-i cem': Benzeyenin tek, kendisine benzetilenin birden fazla olduğu teşbih türüdür.

teşbih-i mefrûk: Örnekte olduğu gibi, bir benzetmede önce bir benzeyen ve kendisine benzetilen sonra diğer benzeyen ve kendisine benzetilenlerin sıralandığı teşbih türüdür:

teşbih-i melfûf: Önce benzeyenlerin sonra kendisine benzetilenlerin sıralandığı teşbih türüdür:

teşbih-i mufassal: Teşbihin unsurlarından dördünün de söylendiği teşbihtir:

teşbih-i mücmel: Benzetme yönünün olmadığı teşbihlerdir. Teşbih-i muhtasar adı ile de anılır.

teşbih-i tesviye: Kendisine benzetilenin tek, benzeyenin çok olduğu teşbih türüdür:

İstiâre: İstiâre, özet bir ifadeyle, aralarında benzerlik ilgisi bulunan iki unsurdan birinin diğerinin yerine kullanılmasıdır. Diğer yandan istiâre, bir bakıma sadece benzeyen veya kendisine benzetilenin kullanılmasıyla yapılmış bir teşbih örneğidir. Beyancılar, isti'areyi pek çok türe ayırmışlardır:

1. Müfred istiâreler (istiâre-i musarraha/açık istiâre, istiâre-i mekniyye/kapalı istiâre)
2. Mürekkeb istiâre (istiâre-i temsiliyye)

Kendisine benzetilenin söylenip, benzeyenin söylenmediği örneklerle açık istiâre/istiâre-i musarraha denir ve en yaygın istiâre türüdür. Benzeyenin söylenip kendisine benzetilenin söylenmediği istiârelere kapalı istiâre/istiâre-i mekniyye denir. Benzeyen ya da kendisine benzetilenin bir kelimenin değil, bir cümlenin ya da bir ifâdenin yerini aldığı örneklerle de temsili istiâre/ mürekkeb istiâre denir. Bu anlamda irsâl-i meseller, dikkat çekici örneklerdir.

Teşhîs ve İntâk: Teşhîs, insan dışı varlıkları (hayvanlar ve cansızlar), insan gibi gösterme sanatıdır. Teşhîsin olduğu her yerde teşbih ya da istiâre de bulunur. Çünkü teşhîsin esasında, insan dışı varlıklarla insan arasındaki benzerlik yatmaktadır.

İntak: İntak, insan dışı varlıkların (hayvanlar ve cansızlar), insan gibi konuşturulması sanatıdır. Bu yönüyle bütün intak sanatları, aynı zamanda teşhîse de işaret etmektedirler. Doğal olarak bu durumda, aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi, yine teşbih veya istiâre de gündeme gelmektedir.

Telmîh: Telmîh, bir metinde tarihî bir olaya, kahramana, meşhur bir hikâyeye, inanca, göndermede bulunmak, hatırlatma yapmaktır.

İktibâs: İktibâs, bir metinde âyet veya hadislerle bütün ya da parça olarak yer vermektir. Alıntılanan âyet veya hadise hiçbir müdahale yapılmamışsa ve bu alıntı, kendi başına anlamlı bir bütün oluşturuyorsa tam iktibas; özellikle vezin ve kafiye gibi sebeplerle alıntı üzerinde anlam bütünlüğünü bozmayacak düzeltmeler yapılmışsa nâkis iktibâs meydana gelmiş olur.

İrsâl-i mesel/irâd-i mesel: Benzetmeye dayalı sanatlardan biri olan irsâl-i mesel, en basit tabiriyle, duygu ve düşüncelere güç katmak amacıyla, şiirde atasözlerinden yararlanmaktır. Kullanılan atasözü, genellikle metinde ispatlanmak ya da vurgulanmak istenen bir durum veya görüşün yerini tutar.

Tecâhül-i 'Ârif: Tecâhül "bilmezden gelme" anlamına gelir. Teşbihe dayanır. Tecâhül-i ârifâne, ârifin, tecâhül olarak da bilinen bu sanatta şairler bildikleri bir şeyi, bir nükteye dayandırarak, bilmezlikten gelirler. Bu nükte, tenşit/neselendirme, tevbih/azarlama, tahayyür/şaşıрма, tedellüh/şiddetli aşktan şaşkınlık ve mübâlağaya dayanır. Tecâhül, istifhâm ile ilgilidir. Talîm-i Edebiyat'tan önceki belâgat kitaplarında da istifhâm, tecâhül başlığı altında verilmiştir. Talîm-i Edebiyat'tan sonra istifhâm sanat olarak takdîm edilmiştir. Tecâhüle verilen örneklerin büyük bir kısmı benzetmeye dayanır. Bir kısmı da sözün noktasını soru ifâdesine yüklemektedir. Bu tip örneklerde tecâhül-i ârif yerine istifhâm demek daha uygundur. Yekta Saraç'ın da belirttiği üzere istifhâm, tecâhülün bir üslûp hususiyetidir, benzetmeye dayanmaz.

Mübâlağa: Sözlük anlamı, “bir şeyi çok büyütme, kusursuz iş yapma, bir işte ileriye gitme”dir. Benzetmeye dayalı edebî sanatlardan olan mübâlağa, şairi heyecânlandıran şeyin o heyecânın mâhiyetine göre büyümesi veya küçülmesidir. Bir başka deyişle “habbeyi kubbe, kubbeyi habbe” yapmaktır. Belâgatçılar mübâlağayı üçe ayırmışlardır:

Tebliğ: hem akla hem de geleneğe uygun mübâlağalara verilen addır. **İğrâk,** mübâlağanın akla uygun olup, geleneğe uygun olmayan şekli, **gulûv** ise mübâlağanın hem akla hem de geleneğe uygun olmayan çeşididir. Eskiler, genellikle mübâlağanın tebliğini, bazen iğrâkını severler ve yapılmasını hüner sayarlardı. Aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi, divân edebiyatında mübâlağayı, iğrâk ve gulûv noktasında şiiirlerinde çok kullanan şairlerden biri Nef’î’dir. Nitekim beyitlerin ilkinde havanın durumunu, diğerlerinde ise bir memdûhunun atını anlatırken mübâlağadan yararlanmıştır:

Hüs-n-i ta’lîl: Bedî’ sanatlarından olan hüs-n-i ta’lîl, “güzel sebep bulma” anlamındadır. Eski Türk Edebiyatında şiirde anlatılmak istenen duyguyu, anlatıma güzellik incelik ve espiri katmak için bir tabiat olayını, gerçek sebebi dışında hayâlî ve şairâne bir sebebe bağlayarak ifade etme sanatıdır. Bu sanatın, her ne kadar sebebe dayanıyorsa da, bir teşbih unsuru olarak kullandığı tabiat olayını ele aldığı için, aynı zamanda benzetmeye dayalı sanatlardan sayılması da mümkündür. Ahmet Mermer’ in tasnifinde benzetmeye dayalı sanatlar içerisinde ikinci bir kol teşkil etmesi de bundan dolayıdır. Sonuç olarak divân şâirinin hünerini gösterme ve yeni mazmunlar oluşturmada kendisine imkan sağlayan hüs-n-i ta’lîl, temelinde hem benzetmeye hem de sebebe dayandırılmaktadır.

Kinâye: Beyân tabirlerindendir. Bir kelimenin bir beyit veya bir söz içerisinde hem hakîki hem de mecâz anlamını bir arada kullanma sanatıdır. Ancak aşağıdaki basit şekilden de anlaşılacağı gibi, kelimenin gerçek anlamı düşünülebilse de, kastedilen anlam kesinlikle mecâzîdir.

Tevriye: Kelime olarak “bir şeyi arkaya atmak, örtmek” anlamlarına gelmektedir. Bir cümlede/beyitte iki gerçek anlamı olan bir kelime veya kelime grubunu, birden fazla anlamda kullanma ve bunlardan ilk akla gelen yakın anlamı değil uzak anlamı kastetme sanatıdır. Eskiler tevriyeye ihâm adını da vermişlerdir. Tevriye sanatı, bir zekâ buluşudur. Genellikle hüner göstermek veya daha farklı özel amaçlar için bu sanat yapılmıştır.

İhâm: İhâm; sözün iki gerçek anlamıyla dengeli biçimde kullanılmasıdır. Öyle ki birbiriyiyle çok farklı olan bu iki gerçek anlamın hangisinin daha baskın olduğu belli değildir. Bu arada sözü edilen iki anlam arasındaki tek bağlantı, aynı kelimeyle/sözle ifade edilmiş olmalarından ibarettir. Arada daha yakın bir ilgi/benzerlik bulunmamalıdır. Bu konuda İsmail Durmuş İslam Ansiklopedisinin ihâm maddesinde İbn Ma’sûm El-Medenî’ye dayanarak ihâm ile tevriye arasında üç fark bulunduğunu ifade etmektedir:

“1.Tevriyede uzak anlam kastedilmekle birlikte uzak ve yakın olmak üzere iki sahih anlamın bulunduğu izlenimi verilir. İhâmda ise, kastedilen doğrusu olmakla birlikte doğru ve yanlış iki anlamın mevcut olduğu vehmi uyandırılır. 2. Tevriye sadece birden çok anlamı olan lafızlarda olur. İhâm ise her türlü kelimeye olur. 3. Tevriyede bizzat

sözü söyleyen bu vehmi uyandırırken, îhâmda sözde hata olduğu vehmine katılan muhatap veya dinleyicidir.”

Îhâm-ı tenâsüp: Îhâm-ı tenâsüp, herhangi bir metindeki bir kelimenin kastedilmeyen anlamıyla ilgili başka bir kelimenin kullanılmasıdır.

Îhâm-ı tezâd: Îhâm-ı tezâd, herhangi bir metinde bir kelimenin kastedilmeyen anlamıyla tezâd oluşturacak başka bir kelimenin kullanılmasıdır.

Tezâd: Birden fazla anlama dayalı sanatlardandır. İki düşünce, duygu veya hayâl arasında birbirine karşıt olan özellikleri bir arada söyleme sanatıdır. Bu sanat; tıbâk, mutâbakât, tatbîk, tekâfû gibi adlarla da anılır. Bu sanatta aslında arasında tezâd bulunan unsurların aynı noktada birleşmesi gerekir:

Ta’rîz: Sözlüklerde “dokundurma, taş atma” gibi anlamlara gelmektedir. Kinâye ile ilgili edebî sanatlardandır. Tarîzde amaç, muhatabı kırmadan, incetmeden doğruyu göstermektir. Kinâye tek bir kelimede olurken ta’rîz ancak bir beyit, şiir veya cümlede olur:

Tenâsüb: Sözlük anlamı uygunluk, yakınlıktır. Anlam birliğine dayanan sanatlardandır. Bir beyitte veya cümlede mecâza dayanan kelimeler arasındaki anlam birliğini sağlayan kelimeler dizisine tenâsüp adı verilir. Belâgat kitaplarındaki yaygın adı, mürâ’ât-ı nazîr olmakla birlikte, istilâf, muvâhat, tevîk, telfîk, mütenâsîb adları ile de anılır.

Leff ü neşr: Anlam birliğine dayalı edebî sanatlardan biri ve tenasüp sanatının özel bir şekli olan leff ü neşrin sözlük karşılığı “dürüp toplama ve yayma”dır. Edebî sanat olarak tanımı şöyledir: Aralarında anlam birliği olan iki ve daha fazla sözün geometrik biçimde beyitte veya söz içerisinde dağılmasına leff ü neşr adı verilir. Leff ü neşr kendi içerisinde birbirinin karşılığı olan kelimelerin sıralanışına göre iki türlüdür: Düzenli/mürettep leff ü neşr, düzensiz/müşevves leff ü neşr.

leff ü neşr-i müretteb: Birinci mısırda söylenenlerin karşılıklarının ikinci mısırda aynı sırayla yer aldığı leff ü neşr türüdür:

leff ü neşr-i müşevves: Düzenli leff ü neşrin, tam tersidir. Leff ü Neşr-i Gayr-ı Müretteb olarak da bilinen bu türde unsurlar dağınık olarak yer alır:

Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme

Osmanlı Türkçesi alfabesinde her harfin rakamsal bir değeri vardır. Şairler bunlardan yararlanarak önemli gördükleri bir olayın tarihini şiirle tespit ederlerdi. Harflerin akılda kalmasını kolaylaştırmak için bazı kelimeler belirlenmiştir.

1, 2, 3, 4	ebced	ا ب ج د
5, 6, 7	hevvez	ه و ز
8, 9, 10	huttî	ح ط ی
20, 30, 40, 50	kelemen	ک ل م ن
60, 70, 80, 90	sa'fas	س ع ف ص
100, 200, 300, 400	karaşat	ق ر ش ت
500, 600, 700	sahhız	ث ح ذ
800, 900, 1000	dazziğ	ض ط ظ

Tarih düşürme çeşitleri

Mensûr tarihler (ilk örnekler)

Kelime/terkîp tarihler

Tam tarihler (haşivsiz tam tarihler, ilâveli tam tarihler)

Mu'cem tarih=mücevher tarih

Mühmel tarih=sade tarih

Ta'miyeli tarih (ilâve veya çıkarma usûlüyle)

Katma ve çıkarmalı tarih

İki katlı tarih (tarih-i dü-tâ)

Biribirine nakil usûlüyle tarih

Mu'cem ve mühmel harflerine göre aynı sonuçlar veren tarihler

Müstezadlı tarih

Doğrudan doğruya tarih=lafzî tarih=manevî tarih

Îmâ yoluyla tarih

Örnek

Rahmetle yâd için Halîlî yazdı tam târihini

'Abdu'l-kerîm 'Abdu'l-kâdiroğlı bu dünyâdan göçdi (2006)

Hicrî Tarihi Milâdî Tarihe Çevirme: $MT=(HT-HT/33)+622$

Milâdî Tarihi Hicrî Tarihe Çevirme: $HT=(MT-622)+(MT-622)/33$

mecâz-ı mürsel: gerçek anlamını düşünmeye bir engel bulunan bir sözü mecâzî anlamıyla kullanmak (metonymie)

kinâye: gerçek anlamını düşünmeye engel bulunmayan bir sözü mecâzî anlamıyla kullanmak

tevriye: biri yakın biri uzak iki gerçek anlamı olan sözü uzak gerçek anlamıyla kullanmak (allusion)

istihdâm: iki anlamlı sözün bir anlamını kendisiyle diğerini zamiriyle kullanma (sarfû'l-hizâne) iki anlamlı sözü her ikisine de işaretler yaparak kullanma (gerçek anlam + mecâzî anlam)

îhâm: bir sözü iki gerçek anlamı geçerli olacak şekilde kullanmak

müşâkele: (nasihat) vermek, (gönül) vermek bir sözü ikinci kez ilk ve gerçek anlamı dışında kullanmak

mugalata-i maneviye: bir sözü zihni yanıltacak biçimde iki gerçek anlamıyla kullanma (epitrope)

cinas: yazılışları ve okunuşları aynı anlamları farklı kelimeler

tenâsüp: yakın anlamlı kelimeleri bir arada kullanma (cem'iyet, telif, müraat-ı nazîr, i'tilâf, anlam alanı=semantic field))

îhâm-ı tenâsüp: kelimenin kastedilmeyen anlamıyla ilgili başka bir kelime kullanma

tezad (antitese): zıt anlamlı kelimeleri bir arada kullanma

îhâm-ı tezad: kelimenin kastedilmeyen anlamıyla ilgisiz (zıt) başka bir kelime kullanma

leff ü neşr: en az iki dizede birbirine paralel ve birbiriyle ilgili en az iki tenâsübün kullanılması

ta'riz (îmsinuation): kastettiği anlamın terisini söyleme, ironi

istidrâk: över görünüp yerme, yerer görünüp övme

istibtâ'a: övgü içinde övgü

ifrat: fazla genelleştirme

tefrîf: fazla daraltma

mübâlağa: abartma

tevcih: sözü hem olumlu hem olumsuz kullanma (muhtemelü'z-zıddeyn)

idmâc: belli maksadı dile getiren söze başka anlam yükleme

tahsis: bir sözün anlamını başka bir söze yükleme

müsâvât: sözü normal ölçüde kullanmak

itnâb: sözü uzatma

haşiv: söz fazlası

sehl-i mümteni: basit görünen çok güzel söz

icâz: az söz çok anlam

kat': sözü aniden kesme

terdid (disfonction): sonu aniden ve şaşırtıcı biçimde söyleme

rücû': sözden/görüşten dönme

belîğ sükût: vurgulanacak konuya az/hiç değinme(me)k

kavl-i bi'l-mücib: "Sen şimdi bu akşam iki saat boyunca ders mi çalıştın? Yok canım beş saat çalıştım."

irhâ-yı inân (extention): yalandan muhatabı değiştirmek

tekmile-i sadr (epiphoneme): sözü heyecan artırıcı biçimde bitirmek

iltifat: sözde muhatabı değiştirmek

irsâd (tersîm, teshîm): sonucu haber vermek, işaret etmek

istidrâd: konu dışına çıkmak

nidâ (exclamation): seslenme

tekrîr (anaphore): kelime tekrarı
aliterasyon: sessiz harf tekrarı
asonans: sesli harf tekrarı
akrostiş (müvassah): satır başı harfleriyle özel bir kelime/isim yazma
iâde: bir beytin sonundaki kelimeyi, izleyen beytin başında yineleme
sihr-i helâl: bir sözü hem öncesiyle hem sonrasıyla kullanma
akis (tedvir): yansıma → ←
reddü'l-acüz 'ale's-sadr: beyit başındaki kelimeyi beyit sonunda yineleme
kalb: kelimeyi tersinden yineleme (râm-mâr)
istikak: aynı kökten gelen kelimeleri kullanma
tecâhül-i ârif: bilmezlenme
istifham: cevabı bilinen soru sorma
hüs-ni ta'lîl: güzel sebebe bağlama, güzele yorma, hüs-ni tevcih
mu'ammâ: bilmece sorma
lügaz: ayrıntılarını vererek bilmece sorma
tesbih: benzetme
istiâre: eksik benzetme, iğreti benzetme, metaphor
teshis: kişileştirme
intak: konuşturma
tecriid: soyutlanma, kendi kendine seslenme
telmih: tarihi ve efsanevî olay ya da kişiye gönderme yapma
iktibas: âyet/hadis alıntısı yapma
tazmin: başka şairden alıntı yapma
mülemma' (telmî'): Türkçe, Arapça ve Farsça karışık şiir söyleme
irsâl(irâd)-i mesel: atasözü kullanma
ahz u saraka: çalıntı söz
secî': nesirde kafiye
teşrî'(zü'l-kâfiyeteyn): çift kafiye kullanma
'akd: nesri nazma çevirme
hal: nazmı nesre çevirme
tefrîk: aynı olan iki şey arasında fark ileri sürmek
taksim: birden çok şey söyleyip ayrı ayrı açıklamak
tensik-i sıfat: bir şeyle ilgili birçok sıfat söylemek
cem': birden çok anlamı bir hükümde toplamak
tedric (gradation): bir tür tümevarım ve tümdengelim
tarsî': beyitteki kelimelerin sayı, vezin, kafiyece uyumlu olması
muvazene: beyitteki kelimelerin vezince uyumlu olması
mümâsele: beyitteki kelimelerin (vezin ve) kafiyece uyumlu olması
mühmel: hep noktasız harf kullanma
mu'cem (menkût): hep noktalı harf kullanma
hayfâ: noktalı kelime + noktasız kelime ...
rîktâ: noktalı harf + noktasız harf ...
tashîf: noktalı harfi noktasız, noktasız harfi noktalı sayma
mevsûl (muvassal): bitişken harfler
mukatta': bitişmeyen harfler
mütelevvin: küçük müdahaleyle veznin değişebilir olması
hazf: kasidede harflerden birini kasten kullanmama
lebdeğmez: dudak sessizlerini kullanmama